

e-ISSN: 2148-0494

Dergiabant

Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1
(Mayıs/May 2021)

Arap Dilinde İsm-i Fâil ile Fiil Arasındaki Kullanım İncelikleri: Kur'an-ı Kerim'den Örnekler Çerçevesinde

**Usage Variances between Ism al-fâ'il and Verb in Arabic language:
Within the Framework of Examples from the Qur'ân**

Sedat Sağdıç

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Bolu/Turkey

sedatsagdic@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3008-0841

Makale Bilgisi

Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 25 Şubat 2021

Date Received: 25 February 2021

Kabul Tarihi: 6 Mayıs 2021

Date Accepted: 6 May 2021

Yayın Tarihi: 30 Mayıs 2021

Date Published: 30 May 2021

Yayın Sezonu: Bahar

Publication Season: Spring

<https://doi.org/10.33931/abuifd.886850>

İntihal/Plagiarism

Bu makale özel bir yazılımla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by a special software and no plagiarism detected.

Atıf/Cite as

Sağdıç, Sedat. "Arap Dilinde İsm-i Fâil ile Fiil Arasındaki Kullanım İncelikleri: Kur'an-ı Kerim'den Örnekler Çerçevesinde". *Dergiabant* 9/1 (Mayıs 2021), 403-426.
<https://doi.org/10.33931/abuifd.886850>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology,
Bolu, 14030 Turkey. All rights reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant>

Arap Dilinde İsm-i Fâil ile Fiil Arasındaki Kullanım İncelikleri: Kur'an-ı Kerim'den Örnekler Çerçevesinde

Öz

Dilbilimciler hiçbir farklı siganın hatta kelimenin tamamen aynı anlamda kullanılmayacağını söylemişlerdir. Bu genel kural tabii ki çok zengin bir dil olan Arapça için de geçerlidir. Arap dilinde ism-i fâil ve fiil sigası kullanım açısından benzerlik göstermektedir. Bununla beraber tamamen aynı manada kullanıldıklarını söylemek çok zor dahası imkânsızdır. Her iki kullanım arasında nüanslar vardır. Zaten gerek klasik gerekse modern Arap dili gramer kaynaklarında bu farklara detaylıca temas edilmiştir. Kur'an-ı Kerim Arap dilinin zirve kitabıdır. Dolayısıyla Arap dilinde mevcut olan kullanım inceliklerinin hepsini içerisinde barındırmaktadır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'in dil yönünden mucize oluşunun da kanıtlarından biridir. Ele alınan konu bağlamında değerlendirilecek olursa Kur'an-ı Kerim'in kimi yerde ism-i fâil, kimi yerde fiil kullandığı dikkat çekmektedir. Bunlar yüzeysel olarak değerlendirildiğinde her iki kullanımın aynı anlama geldiği şeklinde bir sonuca varılabilir; fakat iyi tetkik edildiğinde aralarında bazı nüansların olduğu görülecektir. Nitekim Arap dili belâgatı âlimleri ve müfessirler bu hususlardan hareketle Kur'an'ın tamamını dil ve belâgat yönünden incelemişler.

Anahtar kelimeler: Arap Dili, İsm-i Fâil, Fiil, Kur'an, Tahlil.

Usage Variances between Ism al-fâ'il and Verb in Arabic language: Within the Framework of Examples from the Qur'ân

Abstract

Linguists have said that no different mode or even the word can be used in exactly the same sense. This general rule of course also applies to Arabic, which is a very rich language. In the Arabic language, ism al-fâ'il and verb şigha are similar in terms of usage. However, it is very difficult or even impossible to say that they are used in exactly the same sense. There are nuances between both uses. These differences have already been discussed upon in both classical and modern Arabic grammar sources. The Qur'ân is the top book of the Arabic language. Therefore, it contains all the subtleties of use that available in the Arabic language. This issue is one of the proofs of the Qur'ân 's being a miracle in terms of language. In the context of our subject, the Qur'ân uses ism al-fâ'il in some places and verbs in others. When these are evaluated superficially, it can be concluded that both uses have the same meaning, but when examined thoroughly, it will be seen that there are nuances among them. As a matter of fact, Arabic language rhetoric scholars and commentators have examined the entire Qur'ân in terms of language and rhetoric, based on these issues.

Keywords: Arabic Language, Ism al-fâ'il, Verb, Qur'ân, Analysis.

Giriş

Arap dilinde isim ile fiilin benzer noktaları olduğu gibi farklı tarafları da vardır. Buna bağlı olarak bir isim türü olan ism-i fâilin de fiil ile ortak ve farklı hususiyetlerinin olması gayet tabidir.

İsm-i fâil ve fiil ile ilgili gerek makale, gerekse tez düzeyinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat buna rağmen aralarındaki kullanım inceliklerini müstakil olarak ele alan çalışmaya rastlamadık. Her ne kadar bazılarında aralarındaki nüanslara değinilse de bunlar çok az ve konunun anlaşılmasına katkısı yetersizdir. Bu sebeple böyle bir konuyu araştırmak istedik. Ayrıca ism-i fâil ile fiilin benzer yönlerini

dikkate almamaktan kaynaklanan meal problemleriyle ilgili bir kongrede sunduğumuz bildiri, bizi farklı yönlerini de çalışmaya sevk etti. Bu farkları gramer kitaplarının yanı sıra ayetler üzerinden de göstermek istememizin sebebi Kur'an'ın Arap dilinin zirve kitabı olması hasebiyledir. Dolayısıyla bütün bu ince anlam farklarını en güzel Kur'an'da bulacağımızı düşündük. Bu noktada müracaat ettiğimiz tefsir kaynaklarının dilbilimsel, en azından dil ağırlıklı olmasına dikkat ettik. Zira ayetlere temel yaklaşımımız tefsir ilmi açısından değil, tamamen dil eksenli oldu.

Bu farkların tespit edilip netleştirilmesinde “hudûs”, “teceddüt”, “sübût”, “devam” ve “istimrâr” gibi kavramlar önemli rol oynamaktadır. Zira bu kavramlardaki kapalılıklar kimi zaman birbirleriyle karıştırılmalarına sebebiyet vermektedir. Her ne kadar bazı dil, belagat ve tefsir kitaplarında bu kavramlar açıklansa da bunların dağınık ve farklı eserlerde olması hasebiyle istifadesinin güç olduğunu gördük. Bu sebeple bu kavramların anlamlarını ve birbirleriyle ilgilerini açıkladık.

Bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde isim ve fiil hakkında genel bilgiler verilir aralarındaki farklara temas edilecek. Ardından ism-i fâilin Arap dilindeki konumundan bahsedip fiille aralarındaki farklar ortaya konulacak.

Çalışmada çok sayıda dil ve belâgat kaynağından yararlanıldı. Klasik kaynaklardan İbn Serrâc'ın (öl. 316/929) *el-Usûl fi'n-nahv*'i ile Modern dönem Arap dilcilerinden Mustafa Galâyî'nin (öl. 1944) *Camîü'd-durûsi'l- Arabiyye* adlı kitabı ön plana çıkan eserlerdi. “Hudûs”, “teceddüt”, “sübût”, “devam” ve “istimrâr” gibi kavramları netleştirmede Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Muhtasarü'l-me'ânî*'si ile özellikle de bunun haşiyesi olan Desûki'nin (öl. 1230/1815) *Hâşiye alâ şerhi't-Telhîs*'i önemli rol oynadı. İsmi sübût manasını net bir biçimde ortaya koyan Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı orijinal eseri önemli başka bir kaynaktı.

İkinci bölümde ism-i fâil ile fiil arasındaki bu farklar dokuz ayetle Kur'an üzerinden gösterilmeye çalışılacak. Örnekler hem ism-i fâil hem de fiilin aynı bağlamda geçtiği ayetlerden seçilecek. Bu ayetler mushaftaki sırasına göre verilecek.

Kur'an-ı Kerim'deki ism-i fâil ile fiil arasındaki kullanım inceliklerini ortaya koymak için dil yönü ağır basan on beşi aşkın tefsir kaynağından istifade edildi. Bunlar arasında Ebûsûûd'un (öl. 982/1574) *Tefsîrû Ebî's-Su'ûd*'u, Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) *Rûhu'l-me'ânî*'si, Râzî'nin (öl. 606/1210) *Mefâtihü'l-gayb*'i, İbn Âşûr'un (öl.1973) *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*'i, Ebû Hayyân'ın (öl. 745/1344) *Tefsîrû'l- bahri'l-muhî't*'i ve İbn Arafe'nin (öl. 803/1401) *Tefsîrû İbn 'Arafe*'sini özellikle zikretmekte fayda mülâhaza edilmiştir.

Ayrıca Arap dili ve belâgatı alanındaki uzmanlığının yanı sıra Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabalarıyla ön plana çıkan yaşayan âlimlerden Fâdil Sâlih Sâmer râî'nin bu alandaki birikimi araştırmada yönlendirici bir etkisi olmuştur. Zira o, hemen hemen bütün eserlerinde bu tür konuları ele almakta, dikkat çekici yorumlarda bulunmaktadır.

1. İsim, Fiil ve İsm-i Fâil'in Genel Kavramsal Çerçevesi

1.1. İsim ve Fiil

İsim *دَارٌ*, *عصفورٌ*, *فرسٌ*, *خالدٌ* örneklerinde olduğu gibi kendi başına bir manaya delalet eden, zamanla ilgisi olmayan kelime türüdür. Fiil ise *يَكْتُبُ* (yazıyor-yazacak) *اُكْتُبُ* (yaz) misallerindeki gibi müstakil olarak bir manaya delaletinin yanı sıra zamanla da bağlantısı olan sözcük türüdür.¹

Görüldüğü gibi fiilin zamanı ya mazi, ya hal ya da istikbaldir.² İsm-in zamanla ilgisi yok derken şu kaydı da düşmek durumundayız: İsm-in zamana delaleti mümkündür; fakat bu, karineyle olur, fiildeki gibi kendiliğinden olmaz.³

Kendine has özellikleri olan isim ile fiil arasındaki farkları ana hatlarıyla şöyle sıralamamız mümkündür: *عليٌّ مجتهدٌ* “Ali çalışkandır.” örneğinde olduğu gibi isimden haber verilebilir, yani ismin kendisi mübteda olabilir; fakat fiilden haber verilemez, fiilin kendisi mübteda olamaz. Bu bağlamda *أخوك يذهب* “Kardeşin gidiyor.” ve *ذهب أخوك* “Kardeşin gitti.” cümleleri imkân dâhilinde iken *يذهب يقوم* ve *يقوم يجلس* ifadeleri mümkün değildir.⁴ İsim *ال* takısı (*الرجل*), tenvin alabilir (*فرسي*); başına cer (*كتبت بالقلم*) ve nida harfi (*سوف يكتب*, *سيكتب*, *قد درس*) gelebilir. Bunlar fiiller için söz konusu değildir.⁵ *سوف يكتب* misallerinde olduğu gibi fiiller *سوف* ve *قد* harflerini alabilirken isimler almaz.⁶ Fiiller *ذهب* örneğindeki gibi sakin müenneslik “ta”sı ya da *علمت علمت* cümlelerindeki gibi fâil ‘ta’sı (zamiri) alabilir. Bunun yanı sıra *اكتبن* *اكتبن* örneklerinde olduğu gibi te’kid “nun”ları da sadece fiiller için söz konusudur.⁷ İsim, *مررتُ برجلٍ عاقلٍ* “Akıllı bir adama uğradım.” örneğinde geçen (*عاقلٍ*) kelimesi gibi mevsuf olabilirken, fiil olmaz. Bu anlamda mesela *عاقل* kelimesi sıfat olarak *يضربُ عاقل* şeklinde kullanılmamaktadır. İsme dönen, işaret eden zamir olabilir; fakat fiile dönen, fiile işaret eden zamir olamaz. *حسنٌ أكرمتُهُ والطالبُ لقيتهُ* “Hasan’a ikramda bulundum, öğrenciyle karşılaştım.” cümleleri mümkünken *يقومُ ضربهُ* ve *أقومُ تركتهُ* ifadeleri kullanılmaz. Bir başka ve belki de en önemli fark

¹ Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişam İbn Hişam, *Şüzürü’z-zeheb*, ed. Berekât Yusuf Hebbûr (Dimeşk-Beyrut: Darü İbn Kesîr, 1434), 19; Mustafa Gâlâyînî, *Camiü’-d-durûsi’- ‘Arabiyye*, thk. Ahmed İbrahim Zehve (Beyrut: Darü’l-Kitabî’l-‘Arabî, 1430/2009), 17,18.

² Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Sirâc en-Nahvî el-Bağdadî İbn Sirâc, *el-Usûl fi’n-nahv* (Beyrut: Müessesetü’r- Risâle, 1417/1996), 1/36.

³ Sa’düddin et-Teftâzânî, *Muhtasarü’s-Sa’d: Şerhü telhisi kitabi miftahi’l-ulûm*, thk. Abdulhamid Handavî (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1431/2010), 134.

⁴ İbn Sirâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1/136.

⁵ Gâlâyînî, *Camiü’-d-durûs*, 17.

⁶ İbn Sirâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1/38; Gâlâyînî, *Camiü’-d-durûs*, 18.

⁷ Gâlâyînî, *Camiü’-d-durûs*, 18.

ismin *يَضُرُّ* ve *يَنْفَعُ* kelimeleri ile kullanımı mümkün iken, fiilin mümkün değildir. Bu bağlamda *الْمَدْرَسُ يَنْفَعُنِي* “Hoca bana faydalı olur.” ve *وَالضَّرْبُ يَضُرُّنِي* “Dayak bana zarar verir.” cümleleri kullanılabilmesine karşın *يَضُرُّ بِنَفْعِي* ile *يَضُرُّنِي بِنَفْعِي* ise kullanım dışıdır.⁸

1.2. Hudûs, Teceddüt, Sübût, Devam ve İstimirâr Kavramları

Çalışma boyunca -özellikle de örnek getirilecek ayetlerde- *حدوث* (hudûs), *تجدد* (teceddüt), *ثبوت* (sübût), *دوام* (devam) ve *استمرار* (istimirâr) kelimeleri çokça kullanılacağından bunlara kısaca temas etmenin isabetli olacağı düşünülmektedir. *تجدد* fiilinin zıddı olan *يحدث* - *يحدث* fiilinin masdarı olan *حدوث* kelimesi sözlükte “yeni” anlamındadır.⁹ Daha önce olmayan bir şeyin sonradan olmasıdır.¹⁰ Modern dönem Arap dilcilerinden *Camiü'd-durûsi'l- 'Arabiyye* adlı çok faydalı eser sahibi, Mustafa Gâlâyînî “hudûsu”, “mevsufta bulunan mananın zamanın değişmesiyle yenilenmesidir” şeklinde tanımlamıştır.¹¹ *جدد* (جَدَّدَ) kökünden gelen “teceddüt” ise *تجدد الشيء* bir şeyin yeni olması manasındadır.¹² Kesik kesik gün yüzüne çıkma anlamındaki “teceddüt,” bunun yanı sıra öncesi yokluk olan bir şeyin sonradan meydana gelme manasında da kullanılmaktadır.¹³ “Teceddüt” zaman mefhumunda bulunmaktadır. Zamanın cüzleri olan anın birleştirilmesi imkân dışıdır. Bu yüzden zamanın her anında vuku bulan fiil değişerek yenilenmektedir.¹⁴ Bu söylediğimizi şöyle de ifade etmemiz mümkündür: Zamanın parçaları bir arada olmaz, aynı anda bulunmaz. Biri gider diğeri gelir, zaman da fiil mefhumunun bir cüz'üdür. Dolayısıyla fiil üç zamandan biriyle ilgili olmasının yanı sıra “teceddüt” de ifade eder denildiğinde bunlar kastedilmektedir.¹⁵

⁸ İbn Sirâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, 1/38.

⁹ Muhammed Murtazâ Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevahiri'l-kamûs* (Kuveyt: Matbaatü Hukümeti'l-Kuveyt, 1385/1965), 5/205.

¹⁰ Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Enes Muhammed Şamî (Kâhire: Darü'l- Hadîs, 1429/2008), 199; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh: Tacü'l-lüga ve sihâhü'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgâfur Attâr (Beyrut: Darü'l-İlmi lil-Melayîn, 1990), 1/278; Muhammed Ahmed b. Arafê Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî ala muhtasarü's-Sa'd*, thk. Halil İbrahim Halil (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 173.

¹¹ Gâlâyînî, *Camiü'd-durûs*, 137.

¹² Cevherî, *es-Sihâh*, 2/454; Ebü'l- Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el Ensarî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbillah (Kâhire: Darül-Me'ârif, ts.), 6/563; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 271; Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasît*, ed. İbrahim Mustafa - Ahmed Hasan Zeyyat (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996), 109.

¹³ Muhammedî el-Bamyânî, *Durûs fi'l-belâga* (Müessesetü'l-Belâg, 1429), 2/102; Hasan Duran - Yunus İnanç, “Kur'ân-ı Kerîm'de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan 'Udûl Çeşitleri”, *Edebali İslamiyat Dergisi* 3/5 (Mayıs 2019), 57.

¹⁴ Teftâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 134; Duran - İnanç, “Kur'ân-ı Kerîm'de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan 'Udûl Çeşitleri”, 57.

¹⁵ Teftâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 134.

Tarîf b. Temîm el-Anberî'ye (öl. ?)¹⁶ ait olan bir beyitteki fiilin kullanımı teceddüt manasına güzel bir örnek olarak değerlendirilmektedir.

أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عَكَظَ قَبِيلَةً بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيْفَهُمْ يَتَوَسَّسُ

*Ukaz panayırına her gelişlerinde bana reislerini mi göndermektedirler o da beni kolağan edip durmakta.*¹⁷

Şiirdeki يَتَوَسَّسُ fiili kabile reisinin tekrar eden ve an be an devam eden bu süreçte etrafını kontrol edip düşündüğü ve sağı solu tekrar tekrar araştırdığı anlamına gelir.¹⁸ Burada مَتَوَسَّسًا muzâri fiili yerine مُتَوَسَّسًا ism-i fâili kullanılsaydı fiilin verdiği teceddüt anlamını vermeyecekti.¹⁹

Fiil teceddüt ifade eder derken bu, muzâri sigayla sınırlandırılmamakta, genel olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla teceddüt manası mazi fiil için de söz konusudur. Fakat teceddüt mazi fiille ilgili kullanıldığında sadece yokken meydana gelme anlamı söz konusudur. Mesela فَتَحَ fiili açma işine ve bu işin geçmiş zamanda yapıldığına delalet eder. Daha önce olmayan fiilin sonraki bir zaman diliminde olduğunu ifade/beyan etmektedir.²⁰ İkinci mana yani fiilin kesik kesik meydana gelmesi anlamı mazi için söz konusu değildir.

“Bir yerde yerleşmek kalıcı olmak” manasındaki تَبَّتَ fiilinin masdarı olan²¹ sübût ise mevsufta kalıcı, sabit, devamlı olana işaret eder. Mevsufta adeta tıynet, karakter halindedir.²² Bu sübût oluşta sadece o niteliğin onda olduğu bildirilir, fiildeki gibi teceddüt manası olmaz.

Bu bağlamda kullanılan “devam” kelimesine de temas etmek istiyoruz. “Devam” belli bir zaman dilimiyle kayıtlanmanın, “sübût” ise “teceddüt”ün mukabilidir. İsmın “sübût”a delaleti vaz’ı itibariyledir; fakat “devam”a delaleti bir karineyle gerçekleşir.²³ Mesela زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ derken bu ifade sadece ve sadece gitme eylemini Zeyd’e isnad eder, burada devam manasının olup olmadığı ise karineden

¹⁶ Ölüm yılını tespit edemediğimiz Tarîf b. Temîm el-Anberî câhiliyye döneminde Temîm kabilesi içinde yaşamış şair ve savaşçılardandır. Muhammet Yekeler, *Câhiliye Döneminden Hz. Peygamber Dönemi Sonuna Kadar Temîm Kabilesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2014), 33.

¹⁷ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz: Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 202.

¹⁸ Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-İ'câz fî 'ilmi'l-me'ânî*, thk. Seyyid Muhammed Reşit Rızâ (Beirut: Darü'l-Ma'rife, 1422/2001), 125.

¹⁹ el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga: el-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beirut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 79.

²⁰ Duran - İnanç, “Kur’ân-ı Kerîm’de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan ‘Udûl Çeşitleri’”, 58.

²¹ Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasît*, 93.

²² Gâlâyîni, *Camiü'd-durûs*, 137.

²³ Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/172.

anlaşılır.²⁴ Diğer yandan Nadr b. Cüeyye'nin (öl. ?) beytindeki²⁵ منطلق ism-i fâilinin sebatın yanında devamla da işaret etmesi medh makamında olması hasebiyledir.²⁶ Bir şeyin daimi/devamlı oluşu onda aynı zamanda "sübût" olduğu anlamına gelir. Fakat "sübût" olan aynı zamanda "devam" da ifade eder denilemez.²⁷ Bu noktada "devam" ile "istimrârın" aynı manada kullanıldığını söyleyebiliriz.²⁸ Her ikisi de eylemin sürmesidir. Şu var ki "devam" isim ile, "istimrâr" fiil ile ilgili kullanılmaktadır.²⁹ Fiilin "istimrâr"ı yenilenen zamanı ihtiva etmesi sebebiyle, ismin "devam" ifade etmesi ise makam iledir, yani medh ya da zem manası gözetildiğindedir.³⁰ Fiilde "istimrâr" mazi sigada değil, muzâri sigada olur.³¹

1.3. İsim ve Fiilin Kullanım Farklılıkları

Bu açıklamalardan sonra isim ve fiilin bu özelliklerine temas edilebilir. İsimde sabitlik manası vardır, "teceddüt" yoktur; fiilde ise tam aksine "teceddüt" manası vardır. Mesela زيدٌ منطلقٌ denildiğinde gitme eyleminin Zeyd'de sabit olduğu düşünülür, mahiyete bir delalet vardır, "teceddüt" ve "hudûs" akla gelmez.³² Aksine buradaki mana "Zeyd uzundur." "Amr kısadır." cümlelerindeki manayla benzerlik göstermektedir.³³ Burada her iki kullanım yüzde yüz aynı olmasa da ism-i fâilli kullanım sıfat-ı müşebbeheli kullanıma benzetilmiştir. Yani mana sıfat-ı müşebbehede lazım,³⁴ ism-i fâilde ise lazım gibidir.³⁵ İsimde "sübût"un olması "teceddüt" ve üç zamanla sınırlı olmamasından kaynaklanmaktadır.³⁶ İsimdeki bu "sübût" manası onu fiilinkine kıyasla daha kuvvetli hale getirir. Bu bağlamda هو مطَّعٌ "O vâkıf olmaktadır." ifadesi هو يَطَّعُ "O vâkıf oluyor."dan هو مُتَعَلِّمٌ "O öğrenmektedir." cümlesi هو يتَعَلَّمُ "O öğreniyor."dan هو جَوَادٌ "O cömerttir." ise هو يَجُودُ "O cömertlik yapıyor."dan daha vurgu ve sebat (kalıcılık) ifade eder.³⁷ Nadr b. Cüeyye'nin bir beytindeki isim kullanımı bu "sübût" manaya güzel bir örnektir:

لا يَأْلَفُ الدَّرْهَمَ الْمَضْرُوبَ صُرَّتِنَا لَكِنْ يَمْرُ عَلَيْهَا وَهُوَ مَنْطَلِقٌ

²⁴ Bamyânî, *Durûs fî'l-belâga*, 2/106.

²⁵ Şiirin metni ve açıklaması bir sonraki paragrafta yer alıyor.

²⁶ Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/173.

²⁷ Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/172.

²⁸ Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/174.

²⁹ Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/174.

³⁰ Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/174.

³¹ Teftâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 147; Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/230.

³² Cürçânî, *Delâilü'l-İcâz*, 123,124; Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 198; Muhammed Fahrüddin Ziyâuddin Ömer er-Râzî, *Nihayetü'l-İcâz fî dirâyeti'l-icâz*, thk. Bekrî Şeyh Emin (Beyrut: Darü'l-İlmi lil-melayîn, 1985), 156.

³³ Cürçânî, *Delâilü'l-İcâz*, 123,124; Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 198.

³⁴ Ondan ayrılmaz.

³⁵ Bamyânî, *Durûs fî'l-belâga*, 2/107.

³⁶ Teftâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 135.

³⁷ Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî, *Meânî'l-ebniye fî'l-'Arabiyye* (Dimeşk-Beyrut: Darü İbn Kesîr, 1436/2015), 14.

Basılmış sikke bizim kesemize alışmaz; fakat geçiyorken şöyle bir uğrar.

Burada منطلق ism-i fâilinin yerine وهو ينطلق denilseydi bu, ismin ifade ettiği manayı karşılamazdı.³⁸ Zira ism-i fâilin kullanılması bu geçmenin/gitmenin dirhem ile ilgili sabit olduğu, hep olduğu manası barındırmaktadır.³⁹

Fiil kullanımına gelince mesela زيد هو ذا ينطلق cümlesinde gitme eyleminin Zeyd tarafından azar azar gerçekleştiğinin ifade edilmesi kastedilmektedir.⁴⁰ Bunun yanı sıra gitme isnadının belirli bir zamanda olduğuna işaret eder. Zira fiilde mahiyetin yanı sıra zamana da delalet vardır. Zamanla kayıtlı olan deşikendir, deşiklik de teceddütü akla getirir.⁴¹ Çok tabidir ki bu farklılıklarından dolayı isimle fiil tamamen aynı anlamda kullanılamaz.

İsim ve fiilin birbiri yerine kullanılamayacağına bir örneği de A'sâ'nın (öl. 7/629 [?]) şu beytindeki fiil kullanımınıdır:

لعمري لقد لاحت عيون كثيرة
إلى ضوء نار في يفاع تحرق
نُشِبُ لمقرورين يصطليانها
وبات على النر الندى والمحلّق

Hayatıma yemin ederim ki bir tepede yanmakta olan, üşümüş ısınmaya çalışan iki kişi için tutuşturulmuş bir ateşin ışığına yönelmiş bakan birçok göz belirdi.

Cömertlik ve Muhallâk⁴² o ateşin başında geceledi.⁴³

Şiirde تحرق yerine⁴⁴ متحرقة ism-i fâili kullanılsaydı bağlama uygun düşmeyecek, meramı tam ifade edemeyecekti. Bu, şiirin kafiyesinin bozulması sebebiyle değil ortamı betimlemeye uygun düşmeyişi sebebiyledir.⁴⁵ Zira şiirde ocakta odun bulunduğu, aralıklarla ateşin odunla canlandırıldığı manası vardır. Eğer burada تحرق fiili yerine ism-i fâil kullanılsaydı bu niteliğin kalıcı olduğu bir ateşin varlığı anlamına gelecek, bu da büyük bir ateşin ışığına demek yerini tutacak ve sürmekte olan bir eylemi ifade etmeyecekti.⁴⁶

Hûd Sûresinin 69. ayetindeki kullanımı da isimle fiil arasındaki farka örnek olarak zikredilebilir. وَلَقَدْ جَاءَتْ رَسُولَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبَشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ “Elçilerimiz İbrahim’e müjde ile gelip selam demişlerdi, o da selam diye mukabelede bulunmuştu.” Buradaki mansub olan سَلَامًا kelimesi سلاما, merfu olan سلام ise عليكم سلام takdirindedir. Yani

38 Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga*, 79; Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 198.

39 Teftâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 134; Desûkî, *Hâşiyetü't-Desûkî*, 2/173.

40 Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 123,124; Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 198.

41 Râzî, *Nihayetü'l-îcâz*, 156.

42 Abdulaziz el-Kilabi, Cahiliye döneminde yaşamış cömert bir kimsedir. Atı onu ısırp yüzünde halka gibi iz bıraktığı için المحلّق diye anılmıştır. Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 125.

43 Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 125.

44 تحرق fiilinin aslı متحرقة'dür.

45 Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 125; Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 200.

46 Cürçânî, *Delâilü'l-i'câz*, 125; Cürçânî, *Sözdizimi ve Anlambilim*, 202.

ilki fiil cümlesi, ikincisi isim cümlesi takdirindedir. Melekler “hudûs”a delalet eden fiille selamlamış, İbrahim peygamber ise “sübût”a delalet eden isimle mukabelede bulunmuştur. Buradan İbrahim peygamberin meleklerin selamına daha güzeliyle karşılık verdiğini anlamaktayız.⁴⁷

Bu konuda Muhammed Sûresinin 4. ayetinde çok güzel bir örnek vardır. *فَإِذَا كُفِرْتُمْ بِاللَّذِينَ كَفَرُوا فَضْرَبُوا الرِّقَابَ* “Küfredenlerle karşılaştığınız vakit onların boyunlarını vurun.” Ayetteki ضرب kelimesi mansub gelmiştir. Bu, hazfedilen bir fiil olduğunu gösterir. Yani ifade فاضربوا ضربا takdirindedir. Darb kelimesinin “sübût” anlamına (isim) işaret eden merfu hali gelmemiştir; çünkü “boynun vurulması” geçicidir, savaşla sınırlıdır daimî bir durum değildir.⁴⁸

Bakara Sûresinin 14. ayetindeki isim ve fiil kullanımını da bir başka örnek olarak zikretmemiz mümkündür. *وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ* “Müminlerle karşılaştıklarında iman ettik derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında biz sizinle beraberiz sadece dalga geçiyoruz.” Burada münafıkların müminlere hitabı “hudûs” manası barındıran fiille ifade edilmiş, kendi yandaşlarına hitapları için ise te’kid ile beraber “sübût” ve “devam”a işaret eden isim sigası kullanılmıştır.⁴⁹ Zira münafıklar içlerinden gelmediği için müminlere karşı “sübût” ifade eden isimle hitap edememişler, kendi yandaşlarına ise gönül rahatlığı ile içlerinden gelerek isim sigasıyla söyleyeceklerini söylemişlerdir.⁵⁰

Bu bağlamda şu hususu hatırlatmada yarar görüyoruz. “Sübût” ya da “hudûs” ifade eden isim cümlesi ya da fiil cümlesi değildir. Cümlede bulunan isim veya fiilin bizzat kendisidir. Mesela *يَحْفَظُ مُحَمَّدٌ* ve *يَحْفَظُ مُحَمَّدٌ* cümlelerinin her ikisi de “hudûs”a delalet eder. İkinci cümlede ismin öne alınması ihtisas, şüpheyi giderme veya başka bir sebebe bağlıdır. Delalet bakımından her iki cümle benzerdir.⁵¹ Eğer bizzat cümlelerin kendisi “sübût” ya da “hudûs”a delalet etseydi *يَحْفَظُ مُحَمَّدٌ* *يَحْفَظُ مُحَمَّدٌ* *يَحْفَظُ مُحَمَّدٌ* cümleleri arasında bir fark olmazdı; zira üçü de isim cümlesidir.⁵² Nitekim Zerkeşî (öl. 794/1392) *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân* isimli eserinde bu konuya bir başlık açmış orada, isim ya da fiil cümlesinden bahsetmeyerek fiil “teceddüt” ve “hudûs”a, isim ise

⁴⁷ Ebûl’-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavamizi’t-Tenzil ve uyûni’l-ekâvil fî vücûhi’t-te’vil*, ed. Muhammed Abdüsselam Şâhîn (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 4/391; Sâmerraî, *Meâni’l-ebniye*, 15; Fâdıl Sâlih es-Sâmerraî, *el-Cümletü’l-‘Arabiyye te’lifuhâ ve aksâmuhâ* (Amman: Darü’l-Fikr, 1427/2007), 165.

⁴⁸ Fâdıl Sâlih es-Sâmerraî, *et-Ta’biru’l-Kur’anî* (Ammân: Daru Ammâr, 1427), 33.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/73.

⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/73.

⁵¹ Sâmerraî, *el-Cümletü’l-‘Arabiyye*, 162; Sâmerraî, *Meâni’l-ebniye*, 17.

⁵² Sâmerraî, *el-Cümletü’l-‘Arabiyye*, 163.

“sübût”a delalet eder; bunların birbirleri yerine kullanılması uygun düşmez şeklinde değerlendirilmede bulunmuştur.⁵³

1.4. İsm-i Fâil

Araştırmanın temel kavramlarından ism-i fâilin Arap dilindeki kullanımına temas etmenin örneklerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Türetilmiş bir isim olan ism-i fâil masdarın ifade ettiği anlama,⁵⁴ bu anlamın geçici oluşuna ve fâiline işaret eder.⁵⁵ Örnek olarak جالسٌ kelimesi masdar olan جلوس'a ve bu mananın geçiciliğine,⁵⁶ -zira جلوس hep sahibiyile beraber değildir - bir de جلوس eylemini gerçekleştirene delalet eder.⁵⁷ Bu noktada şu hususu ifade etmede fayda görmekteyiz: Kalıcılığı/sebatı daimi olana yaklaşıp kadar devam eden eylem de geçici sayılmaktadır.⁵⁸ Ayrıca ism-i fâilde anlamın geçici oluşu her zaman söz konusu değildir. Zira دائمٌ “daimi olan,” خالدٌ “ebedi olan,” مستمرٌ “sürekli olan” misallerinde görüldüğü üzere daimî anlam da söz konusu olabilir.⁵⁹

İsm-i fâilin sarf açısından nasıl türetildiğine kısa da olsa değinmenin isabetli olacağını düşünmekteyiz. Üçlü yalın fiillerin ism-i fâili فاعلٌ vezninde gelir.⁶⁰ Bunun dışında kalan fiillerinki ise şöyle yapılır: Muzâri fiilin başında bulunan müzâraat harfinin yerine ötreli bir mim harfi getirilir, en sondan bir önceki harf de esre yapılır. يُدخِرُ - مُدخِرٌ - يُنكسرُ - مُنكسرٌ - يُكرمُ - مُكرمٌ fiilleri misal sadedinde zikredilebilir.⁶¹ Arapça'da ism-i fâili bu kaidenin dışında gelen⁶² fiil sayısı oldukça azdır.⁶³

İsm-i fâilin fiil gibi fonksiyonu vardır. Hatta Kûfe dil okulu fiil olarak değerlendirmektedir.⁶⁴ İsm-i fâilin muzâri fiil gibi işlevde bulunması/amel etmesi harekeli ve sakin olma yönünden aralarındaki iki yönlü benzerlik dolayısıyladır.

⁵³ Bedrüddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebû'l-Fadl Dimyatî (Kâhire: Darü'l-Hadîs, 1427/2006), 960.

⁵⁴ Bu, hades (حدث) olarak isimlendirilmektedir.

⁵⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vaft* (Tahran: Avand Danîş, 1425/2004), 3/187.

⁵⁶ Bu, hudûs (حدوث) olarak isimlendirilmektedir.

⁵⁷ Sâmerraî, *Meâni'l-ebniye*, 45.

⁵⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vaft*, 3/187; Sedat Sağdıç, “Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı ve Kur'an Meallerindeki Tercüme Problemleri”, *Kavramlar ve Kuramlar: Dil Bilimleri* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2020), 501.

⁵⁹ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vaft*, 3/188.

⁶⁰ Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîkû's-sarfi* (Riyad: Mektebetü'l- Meârif, 1420/1999), 66; Reşîd eş-Şertûnî, *Mebâdiü'l-'Arabiyye*, ed. Hâmid el-Muhammedî (Tahran: Darü'l-İlm, 2011), 2/57.

⁶¹ er-Râcihî, *et-Tatbîkû's-sarfi*, 67; Şertûnî, *Mebâdiü'l-'Arabiyye*, 2/58.

⁶² er-Râcihî, *et-Tatbîkû's-sarfi*, 64.

⁶³ Mesela أحصنٌ (sağlam, dayanıklı yaptı) fiilinin ism-i fâili مُصنِبٌ (ayrıntılı olarak anlattı) fiilinin ism-i fâili مُصنِبٌ (Gençlik çağına ulaştı) - محلٌ يافعٌ (yer/toprak verimsiz, hale geldi) - محلٌ يافعٌ misallerindeki gibi kural dışı olarak فاعلٌ biçiminde gelenleri de vardır.

⁶⁴ Fâdil Sâlih es-Sâmerraî, *Me'âni'n-nahv* (Beyrut: Darü ihyâ, et-Türâsi'l- 'Arabiyyi, 1428/2007), 3/147.

Örnek olarak يَكْتُبُ sözcüğü كَاتِبٌ ya benzemektedir. Zira iki kelimenin de harf sayısı dört, ikinci harfleri sakin diğerleri ise harekelidir. İsm-i fâilin fiile benzerliği, hem lafız hem de anlam yönündendir.⁶⁵ Zaten muzâri sözcüğünün (مضارعٌ) kökeni de bunu göstermektedir. Çünkü يَضَارِعُ- يَضَارِعُ fiilinin ism-i fâili olan مَضَارِعٌ kelimesi “benzeyen” manasına gelmektedir.⁶⁶

İsm-i fâilin başka bir kelimedeki etki etmesini (amel etmesini) genel olarak ال (elif lam) takısı alıp almama durumuna göre gruplandırabiliriz. İsm-i fâil ال takılı ise başka herhangi bir şeye gereksinim duymadan geçmiş, şimdiki ya da gelecek zaman anlamında işlev görür. Bu zaman dilimlerinden hangisine işaret ettiği ذَهَبَ الْمُفْقِيُّ الْفُقَرَاءَ “Fakirlere dün infak eden/şu an infak ediyor olan/yarın infak edecek olan gitti.”⁶⁷ cümlesindeki gibi bağlamdan çıkarılır.⁶⁸ Geçmiş, şimdiki veya gelecek zaman manası içeren ال takısı almış ism-i fâilin muzaf olarak görev yapması da imkân dâhilindedir.⁶⁹ Zikri geçen misal ذَهَبَ الْمُفْقِيُّ الْفُقَرَاءَ أَمْسَ أَوْ الْآنَ أَوْ غَدًا olarak da kullanılabilir.⁷⁰ İsm-i fâilde ال takısı yoksa işlev görmesi için en başta şimdiki veya gelecek zaman anlamında bulunması şarttır.⁷¹ Buna ek olarak ism-i fâilden önce مَا خَارِجٌ عَمَّاكَ مِنَ الْبَيْتِ “Amcan evden çıkmıyor.” misalindeki gibi olumsuzluk veya هَلْ مُتَّقِنٌ خَالِكَ عَمَلَهُ “Dayın işini sağlam yapıyor mu?” tümcesinde olduğu üzere soru geçmesi gerekir. Veya ism-i fâil يُوْسُفُ دَارِسٌ وَوَلَدَاهُ فِي الْجَامِعَةِ “Yusuף’un iki çocuğu üniversitede okuyor.” sözünde olduğu üzere haber yahut هَذَا مُدِيرٌ نَاجِحٌ طُلَّابِيَّةٌ “Şu kimse öğrencileri başarılı olan bir müdürdür.” misalindeki gibi na’t ya da يَتَكَلَّمُ مِصْطَفَى مَعَ النِّسَاءِ غَاظًا عَيْنِيَّه “Mustafa kadınlarla gözlerini kısarak konuşuyor.” cümlesindeki gibi hal olmalıdır.⁷² Gramer âlimlerinden bu zikredilen şartlara ism-i fâilin nida harfinden sonra gelmesi gerektiğini ekleyenler de vardır.⁷³ Hemen ifade edelim ki nahiv bilginlerin çoğunluğu bunu na’t şartıyla aynı kabul etmişlerdir. Çünkü يَا مُجْتَهِدَا دُرُوسِكَ وَاللَّهِ سَتَنْجِحُ فِي الْاِمْتِحَانَاتِ “Derslerine çalışan, yeminle

⁶⁵ Behâü’ddin Abdullah İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik*, ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Dimeşk: Darü’l-Fikr, ts.), 3/106; Sağdıç, “Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı”, 503.

⁶⁶ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/106.

⁶⁷ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3, s. 110; Mustafa Galâyîni, *Câmiu’-d-durûsi’l-Arabiyye*, (Beyrut: Darü’l-kitabi’l-Arabi, 1009), 3, 593.

⁶⁸ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3, 110.

⁶⁹ Şertûni, *Mebâdiü’l-Arabiyye*, 4 (Nahiv), 167.

⁷⁰ El takılı isim muzaf olabilmıştır. Zira hakiki olmayan izafette (lafzî, mecazi, gayri mahza) muzaf; ikil ve cemi müzekkeri salim olarak gelmesi veya el takılı bir isme muzaf bulunması koşuluyla el takısı kabul edebilir.

⁷¹ Şertûni, *Mebâdiü’l-Arabiyye*, 4 (Nahiv), 167; Galâyîni, *Câmiu’-d-durûsi’l-Arabiyye*, 593; Sâmerrâi, *Meânî’n-nahv*, 3, 147.

⁷² Şertûni, *Mebâdiü’l-Arabiyye*, 4 (Nahiv), 167; Galâyîni, *Câmiu’-d-durûsi’l-Arabiyye*, 593; Sâmerrâi, *Meânî’n-nahv*, 3, 147.

⁷³ Abbas Hasan, *en-Nahvü’l- vâfi*, 3, 195; Sâmerrâi, *Meânî’n-nahv*, 3, 147.

söylüyorum sınavlarda başarılı olacaksın.” misalinde *طالبا* sözcüğü hazfedilmiş bir kelimesinin na'tı pozisyonundadır.⁷⁴ Ayrıca ism-i fâilin, küçültme ismi⁷⁵ kalıbında olmaması şarttır. Zira ism-i fâil, küçültülen isim olursa başka bir kelimeye etki etme şartı yerine getirilmemiş olur. Bu hususu dikkate aldığımızda *يَأْتِي فُؤَيْتِلُ رَجُلًا* sözünün uygun olmadığını ifade edebiliriz.⁷⁶ İsm-i fâilin işlev görmesi için öne sürülen bu şartlar i'timad (الاعتماد) olarak isimlendirilir. Burada şu hususu zikretmek zorunludur ki *أذاهبُ النساءِ أمس* “Kadınlar dün gittiler mi”⁷⁷ misalindeki gibi ism-i fâilin ref olarak işlev görebilmesi için şimdiki ya da gelecek zaman anlamı zorunlu değildir, i'timad şartı kâfidir. Dahası ism-i fâilin fâili gizli veya açık zamir ise ism-i fâilin işlevi için i'timad gerekli de değildir. Bunun anlamı şudur: Zikredilen şartlar ism-i fâilin etkide bulunduğu isin, açık fâil veya mefulü bih olduğunda söz konusudur.⁷⁸ Bu söylenenlerden şu neticeyi elde etmek imkân dâhilindedir İsm-i fâilin mefulünün bulunması şimdiki ya da gelecek zaman anlamında olmasıyla ilişkilidir. Bu anlamlarda kullanılmıyorsa mefulü olmaz. *هو منفقٌ أباك* sözü “O babana infakta bulunuyor/bulunacak.” anlamına gelir. Şayet infak geçmişte olmuşsa *هو مُنْفِقٌ أَيْك* “O, babana infak etti./O, babana ikram edendir.” misalinde olduğu üzere muzaf olarak gelme şartı vardır.⁷⁹

İsm-i fâilin şimdiki ya da gelecek zaman anlamında gelmesi iki türdür. En sık kullanılan *هذا منفقٌ حسنا الآن \ غدا* “Bu, Hasan’a hâlihazırda infakta bulunuyor/yarın infakta bulunacak.” misalindeki gibi kendisinin nekre olarak sonrasında gelen ismi nasb etmesidir. Sık kullanım tarzı böyle olmasının yanı sıra ism-i fâil tenvinsiz, muzaf konumundayken de, karineyle, istikbal anlamında kullanılabilir. *هذا مُنْفِقٌ حسنٍ يومَ الجمعةِ* “Bu, Hasan’a önümüzdeki Cuma günü infakta bulunacak.” örneğinde karine *يومَ المقبل* ifadesidir, lafzidir. *كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ* “Her insan ölecektir.”⁸⁰ ayetindeki ism-i fâil de istikbal anlamı barındırmaktadır.⁸¹ Buradaki karine ise mana ile ilgilidir, siyak sibaktan çıkarılır. Zira ayetin öncesinde Hz. Muhammed’e seslenilerek hiçbir canlının baki olmadığı bildirilmekte, sonrasında da bu umumi kaide söylenmektedir. Bunlardan şöyle bir netice hâsıl olmaktadır. İsm-i fâil muzaf olduğunda geçmiş zaman dışında bir anlamda kullanılmayacak diye bir genellemede bulunulamaz. Maziyle beraber şimdiki ve gelecek zamana da işaret etme ihtimali vardır.⁸² Fakat ism-i fâilin sonrasında gelen ismin mansub olduğu durumlarda ise şimdiki ve gelecek zamanın

⁷⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l- vâfi*, 3, 195.

⁷⁵ İsm-i tasgîr.

⁷⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l- vâfi*, 3, 195.

⁷⁷ Sâmer râî, *Meânî'n-nahv*, 147.

⁷⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l- vâfi*, 3, 193; Sağdıç, “Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı”, 504.

⁷⁹ Sâmer râî, *Meânî'n-nahv*, 3, 147.

⁸⁰ el-Enbiyâ 21/35.

⁸¹ Sâmer râî, *Meânî'n-nahv*, 3, 148.

⁸² Şertûnî, *Mebâdiü'l-Arabiyye*, 4 (Nahiv), 166; Sâmer râî, *Meânî'n-nahv*, 3, 149-150.

dışında bir anlam için kullanılamaz.⁸³ İsm-i fâil tenvinli olup mef'ulü nasb ettiğinde şimdiki veya gelecek zaman anlamına geldiğini önceki satırlarda aktarmıştık. Bu sebeple *كانت التلوح أمس مُعْطِيَةً الحَقْوَل* kullanımı sahih kabul edilmemektedir.⁸⁴ Bu noktada şunu da ifade edelim ki geçmiş zaman anlamında olduğu durumda da mef'ul alması mümkündür. Şimdiki ve gelecek değil, geçmiş anlamlı olduğu halde mef'ulü nasb etmesinin tek bir koşulu vardır. O da itimadla beraber ism-i fâilin yerine muzâri filin getirilmesinin imkan dâhilinde olması ve getirildiğinde anlamı bozmamasıdır. Mesela *كانت التلوح أمس مُعْطِيَةً الحَقْوَل* "Kar dün tarlayı kapatıyor, havayı saf hale getiriyordu." misalindeki ism-i fâillerin yerine *مُعْطِي* ve *مُعْطِي* fiillerinin kullanılması manayı bozmamaktadır. Fakat *هذا زارعٌ فاصوليا أمس* ise doğru bir kullanım değildir. Zira burada *زارعٌ* ism-i fâili yerine *يُزَع* muzâri getirilmesi uygun değildir.⁸⁵

Bu saydıklarımızdan başka ism-i fâilin bir takım özelliklerine değinmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. İsm-i fâilin mef'ulünün ل harf-i cerri alması mümkündür. *هو مُجْتَهِدٌ للدرس* "O, dersine çalışıyor." cümlesi *هو مجتهدٌ للدرس* biçiminde de kullanılabilir.⁸⁶ İsm-i fâilin ism-i mef'ul anlamında geldiği de görülmektedir. Hicivleriyle tanınan muhadram şair Hutay'e'in (öl. 59/678 [?]) bir beytindeki kullanım buna örnektir:

دع المكارم لا ترحل لُبغيتها واقعد فإنك أنت الطاعم الكاسي

Sen cömertliği bırak, ondan uzak ol, otur oturduğun yerde.

Zira sen yedirilip giydirilen bir kimsesin.

Bu şiirde *الطاعم* ve *الكاسي* ism-i fâilleri *المطعم* ve *المكسي* anlamlarına gelmektedir.⁸⁷ İsm-i fâil *زارعٌ* "zırhlı" *رامحٌ* "mızraklı" *ساحٌ* "silahlı" örneklerinde olduğu gibi ism-i mensub anlamında da kullanılabilir.⁸⁸ İsm-i fâilin birden çok mef'ulü olduğunda *المؤمنُ مُكْرَمُ المسكينِ* "Mümin, miskin kimseye yemek ikramında bulunur." cümlesindeki gibi ilkinde izafe edilir, diğerleri mansub olur. İlk mef'ulün nasbı şeklindeki kullanım (*المؤمنُ مُكْرَمٌ*) da imkân dâhilindedir.⁸⁹

İsm-i fâilin muzafı ileyhine atfedilen sözcük, *هذا ضارب محمدٍ وخالدٍ أخالدا* örneğindeki gibi mecrur da mansup ta gelebilir. Bununla beraber sık kullanılanı cerli atıftır, bu şekil kullanımında bir sorun bulunmamaktadır. Lakin nasblı atıfta murad edilen

⁸³ Sâmerî, *Meânî'n-nahv*, 3, 149-150.

⁸⁴ Sâmerî, *Meânî'n-nahv*, 3, 147.

⁸⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 3, 194. Sağdıç, "Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı", 505.

⁸⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 3, 199.

⁸⁷ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007), 86.

⁸⁸ Sâmerî, *Meânî'l-ebniye fi'l-Arabîyye*, 51.

⁸⁹ Şertûnî, *Mebâdiü'l-Arabîyye*, 4 (Nahiv), 167, 168; Sağdıç, "Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı", 506.

geçmiş zaman anlamı olursa bu durumda atfedilenden önce mazi manalı bir fiil takdir edilir. أنا ناصحٌ عليّ ونصحْتُ بكراً cümlesi أنا ناصحٌ عليّ وبكراً takdirindedir. Eğer muzâri anlama niyet edilirse, ya muzâri bir fiil ya da tenvinli/nekre ism-i fâil takdir edilir. أنا ناصحٌ عليّ cümlesi de أنا ناصحٌ عليّ وأنصحُ\ناصحُ بكراً غدا وبكراً غدا takdirindedir.

İzafetli kullanımda gerçekleşen atıfla ilgili, yaşayan dil âlimlerinden Fâzıl Sâlih Sâmerriâ'nin tespitlerini zikretmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz: Eğer cer halindeki bir isme nasblı bir atıf yapılmışsa mananın geçmiş zaman olduğuna dair de karine yoksa izafetli olanın anlamı ihtimalli, nasb biçimindeki ise kat'idir. Örneğin أنا ناصحٌ عليّ وبكراً misalinde Ali'ye nasihat edilmesi geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman anlamlarına ihtimallidir. Gelgelelim Bekir'e nasihat edilmesi ise şimdiki ve gelecek zaman dışındakine açık değildir.⁹⁰ Ama şayet هو ناصحٌ عليّ وبكراً أمس misalindeki gibi bütün hepsinin geçmişte vuku bulduğuna dair bir karine mevcutsa, atfedilenden önce geçmiş zaman anlamlı bir fiil (ونصحْتُ) takdir edilir. Bu durumda ise ism-i fâilli kullanım sübut, fiille olan ise teceddüt anlamı ihtiva eder.⁹¹

İsm-i fâil muzaf olarak kullanıldığında isim anlamı oluş anlamından daha kuvvetli olur. Örneğin هذا سائقُ الحافلة sözcüğüyle şoför الكاتب ile yazar, الحارس ile bekçi murad edilebilir. “Şirketin جاء حارسُ الشركة” “Bu kimse otobüsün sürücüsü/şoförüdür.” هذا سائقُ الحافلة. “Şirketin koruyucusu/güvenliği geldi.” örneklerindeki gibi isim manası öne çıkmaktadır. Zira izafet ismin niteliğidir. Fakat هذا حارسُ الشركة “Bu kimse şirketi sürüyor.” هذا سائقُ الحافلة “Bu kimse şirketi koruyor.” misallerinde görüldüğü gibi ism-i fâil meʿul aldığı anda durum farklılaşır. Bu durumda ise oluşa bir delalet vardır.⁹²

1.5. İsm-i Fâil ile Fiil Farklılıkları

Fiil sigasında bulunmayan “sübût”/kalıcılık ism-i fâilde bulunur.⁹³ Hemen ifade edelim ki bu, önceki satırlarda ifade ettiğimiz ism-i fâil “hudûs”a delalet eder tespitiyle çelişmez. Zira bütün isimler “sübût”a delalet noktasında aynı derecede değildir. İsm-i fâilin bu özelliği fiile göredir, mübalağa ism-i fâil ve sıfat-ı müşebbehe ile kıyaslandığında ise “sübût” ifade etmez, “hudûs”a işaret eder.⁹⁴ Bu söylediğimizi bir örnek üzerinden daha da açık hale getirelim: قائم ism-i fâili يقيم yahut قائم yahut طويل yahut قصير kadar değildir. Zira ayaktaki birisi oturan olabilir; fakat uzun yahut kısa bir kimsede değişiklik olmaz hep öyledirler.⁹⁵ İsm-i fâilde aslanan “hudûs”tur, “sübut” manası (sübûtun kastedilmesi)

⁹⁰ Sâmerriâ, *Meâni'n-nahv*, 3, 151, 152.

⁹¹ Sâmerriâ, *Meâni'n-nahv*, 3, 152; Sağdıç, “Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı”, 506.

⁹² Sâmerriâ, *Meâni'n-nahv*, 3, 150-151; Sağdıç, “Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı”, 506, 507.

⁹³ Sâmerriâ, *Meâni'l-ebniye*, 10.

⁹⁴ Sâmerriâ, *Meâni'l-ebniye*, 46.

⁹⁵ Sâmerriâ, *Meâni'l-ebniye*, 46.

ise geçicidir.⁹⁶ Aslında bazı tanımlarda bu farklılığa işaret edilmektedir. “Hudûs”; geçici olan, daimi olmayan şeklindeki tanımının yanı sıra sebati ve kalıcılığı neredeyse daimi olana yaklaşan şekilde de tanımlanmaktadır.⁹⁷

İsm-i fâil, fiil gibi kullanılmasına rağmen aralarında isim ve fiil olma yönlerinden farklılıklar vardır. Önceki satırlarda defaatle ifade ettiğimiz gibi isim “sübût”, fiil ise teceddüt ve “hudûs” ifade eder. Mesela يكرم يوسف ile يوسف مكرم tamamen aynı anlama gelmezler. Bunun sebebi fiilin zamanla kayıtlı olmasıdır; mâzi fiil geçmiş zaman ile, muzâri fiil ise şimdiki zaman yahut gelecek zaman ile kayıtlıdır. Öte yandan isim zamanla kayıtlı olmadığı için daha kapsamlı, genel ve sabittir.⁹⁸ Bundan dolayı daha kalıcı bir manaya işaret etsin diye bazen fiilden isme dönülür. Bu söylediklerimizi bir örnek üzerinden daha netleştirebiliriz. Bir kişinin, arkadaşının “Bu sene galip gelecek misin?” sorusuna أنا أغلبُ değil, أنا غلبُ şeklinde cevap vermesi fiille verilecek cevaba kıyasla vurgu içerir. Zira burada kendine güveninden dolayı böyle cevaplandırmakta, galip gelme tamamlanmış gibi muhatabına o işi olmuş bil anlamında kullanmaktadır.⁹⁹ Bu örneğin benzerini رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ “Rabbimiz (geleceğinden) şüphe duyulmayan o günde sen insanları bir araya getireceksin.”¹⁰⁰ ayetinde görmekteyiz. Burada din günü/hesap günü kesin gerçekleşeceği için جَمِعُ fiili yerine sübûta delalet eden جَامِعُ ism-i fâili kullanılmıştır. Benzer kullanım وَأَنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ “Hesap günü mutlaka gelecektir.”¹⁰¹ ayetinde de mevcuttur.¹⁰² İsimle fiil arasındaki kullanım farkına işaret eden Râzî'nin (öl. 606/1210) değerlendirmeleri de bu minvaldedir: “İsm-i fâil çok yerde masdarın sübûtuna, kalıcılığına işaret eder, fiil de ise böyle bir mana yoktur. فلانُ شربَ الخمر ile فلانُ يَينُ yine aynı şekilde فلانُ نَقَدَ أمرُهُ ile فلانُ نَفَذَ الأمرُ aynı değildir. Fiil sigasından kalıcılık anlaşılmaz; fakat isim sigasında böyle bir mana vardır.”¹⁰³

2. Kur'an'da İsm-i Fâil ile Fiil Kullanımı

2.1. Örnek: el-Bakara, 2/14, 15

وَإِذَا لَعَنُوا الدِّينَ قَالُوا أَمَنَّا وَإِذَا حَلَلُوا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

⁹⁶ Sâmerraî, *Meâni'l-ebniye*, 48.

⁹⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vafî*, 3/187.

⁹⁸ Sâmerraî, *Meâni'l-ebniye*, 9.

⁹⁹ Sâmerraî, *Meâni'l-ebniye*, 14.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/9.

¹⁰¹ ez-Zâriyât 51/6.

¹⁰² Sâmerraî, *Meâni'l-ebniye*, 14.

¹⁰³ Muhammed Fahrüddin Ziyâuddin Ömer er-Râzî, *Tefsîrü'l-fahri'r-Râzî: et-Tefsîrü'l-kebîr: Mefâtihü'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 25/30.

Ayet-i kerimede münafıkların istihzası ile ilgili ism-i fâil, Allah'ın istihzası¹⁰⁴ ile ilgiliyle fiil sigası kullanılmaktadır. Burada münafıklarla ilgili ism-i fâil kullanılması onlarda istihza özelliğinin kalıcı olması, adeta karakter haline gelmesi sebebiyledir.¹⁰⁵ Allah ile ilgili “teceddüt” manası ifade eden fiil kullanılması ise azap gelinceye kadar Allah'ın onlara mühlet verdiğine işaret eder. Bu da Müslümanlara yönelik şöyle bir mesaj da içermektedir: Nifak ehlinin nimet içerisinde olması -her ne kadar uzun olsa da - onlara süre tanımaktan başka bir şey değildir.¹⁰⁶ Ayrıca bu kullanımdan istihzanın tekrarlandığını anlamaktayız.¹⁰⁷ Burada Allah onlara adeta sizin bu haliniz devam ettikçe benim de size tavrım böyle olacaktır mesajını vermektedir.¹⁰⁸ Bu tercih daha etkili olması sebebiyledir. Zira birinci bölümde birçok kez dikkat çektiğimiz gibi fiil “teceddüt”, isim ise “sübut” ifade eder. Buradaki istihza onları cezalandırmaktır.¹⁰⁹ Bu cezalandırma sürekli olursa, cezalandırılan ona bir ünsiyet kazanır ve böylelikle verilen ceza etkisini yitirir.¹¹⁰ Nefis buna alışır bir süre sonra fazla da etkilenmez. Böyle bir cezalandırmanın daha etkili, daha elem verici olduğu fiil sigasının kullanılmasından anlaşılmaktadır.¹¹¹ Türkçemizde “Battu balık yan gider” deyiimiyle ifade edilen insanların durumuyla benzerlik göstermektedir. Bu sebeple an be an yenilenme manası veren fiil ifadesi kullanılmıştır.¹¹² Ayrıca “teceddüt” ifade eden fiilin kullanılması istihzanın tek çeşit değil, farklı farklı olduğunu gösterir.¹¹³

2.2. Örnek: el-Bakara, 2/30

وَأَذَقْنَا لِكُلِّ لَمَلِكَةٍ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ
وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

Ayet-i kerimede Allah'ın “yaratacağım” sözü ile ilgili ism-i fâil, meleklerin buna mukabelesinde ise fiil sigası kullanılmıştır. Bu kullanımda nükte vardır. Allah'ın ilmi mutlak olduğu için buna işaret eden “sübut” mana barındıran ism-i fâil, meleklerin ilmi ise Allah'ınkıne kıyasla kusurlu ve eksik olduğu için fiil sigası kullanılmıştır. Ayrıca birinci bölümde belirttiğimiz gibi ism-i fâil sigasının kullanılmasında yaratmanın kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğine bir işaret vardır,

¹⁰⁴ Allah'ın istihzası onları cezalandırmak manasındadır, Müşâkele sanatı vardır. Geniş bilgi için bkz. M. Faruk Çifçi, “Kemalpaşazâde'ye Göre Müşâkele Sanatı (Problemler ve Eleştiriler)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2020).

¹⁰⁵ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984), 1/294. İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, 1/294.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/75; Râzî, *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî*, 2/78; Teftâzânî, *Muhtasarü's-Sa'd*, 148.

¹⁰⁷ Şerefüddin el-Huseyn b. Abdillâh et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşf an knâi'r-reyb* (Ebû Dabî: Caizetü Dübey ed-Devliyye li'l Kur'ani'l-Kerim, 1434/2013), 2/206.

¹⁰⁸ Ebû'l-fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmud Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve Seb'il-Mesânî* (Beyrut: İdâretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, ts.), 1/159.

¹⁰⁹ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb*, 2/206; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l-kadîr: el-Cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâse min ilmi't-tefsîr*, ed. Yusuf el-Gavuş (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1428), 32; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/159.

¹¹⁰ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb*, 2/206; Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, 32.

¹¹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/159.

¹¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Arafê el-Vergammî İbn Arafê, *Tefsîru İbn 'Arafê*, thk. Celâl Esyûtî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2008), 1/57.

sanki olmuş bitmiş manasındadır.¹¹⁴ Bu, muzâri sigada olmayan bir manadır.¹¹⁵ Allah ile melekler arasındaki bu konuşmanın istişarenin önemine işaret ettiği tespitine katılmıyoruz. Zira ism-i fâildeki kesinlik ve muhatabına “bu işi olmuş bitmiş bil” manası böyle bir çıkarıma engeldir.

2. 3. Örnek: Âl-i İmrân, 3/134

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ وَالْعَافِينَ الْعَيْظَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

Ayette öfkeyi tutmak ve affetmek ifadeleri için isim, infak için fiil sigası kullanılmıştır. Zira öfkeyi tutma (وَالْكَاطِمِينَ) ve affetme (وَالْعَافِينَ) eylemlerinde devamlılık¹¹⁶ vardır. İnfak ise “teceddüt” eder, yani ihtiyaç hâsıl olduğunda verilir. Bunun için fiil kullanılmıştır.¹¹⁷ İnfak ile ilgili benzer kullanımı Kur’an-ı Kerim’de başka ayetlerde de görmekteyiz. Mesela Bakara Sûresi 274,¹¹⁸ Âl-i İmrân Sûresi 134¹¹⁹ ve Nisâ Sûresinin 38.¹²⁰ ayetlerinde fiil sigası kullanılmıştır. İlgili ayetlerde hep muzâri fiil kullanılması, infakın tekrar eden, sürekli olan özelliği sebebiyledir. Bunun tek istisnası Âl-i İmrân Sûresinin 17. ayetidir.¹²¹ Burada isim sigasının kullanılması ise ayette genel olarak müminlerde sabit olan vasıfların zikredilmesi sebebiyledir.¹²²

2.4. Örnek: el-Mâide, 5/28

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ

Ayette Kâbil’in eylemi ile ilgili fiil kullanılırken Hâbil’ininki ile ilgili isim kullanılmıştır. İsim kullanılması Hâbil’in adeta ben böyle birisi değilim; bu vasıf ve karakterde birisi değilim demiş olduğuna işarettir.¹²³ Eğer burada fiille cevap verilseydi, ‘ben şu an elimi uzatmam ya da gelecekte elimi uzatmayacağım’ manasına

¹¹⁴ Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endülisî Ebû Hayyân, *Tefsîrû'l- bahri'l-muhît*, ed. Âdil Ahmed Abdülmecûd - Alî Muhammed Muavvez (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/287; Sâmerraî, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, 22.

¹¹⁵ Muhammed el- İmâdî Ebûssuûd, *Tefsîrû Ebî's-su'ûd: İrsâdü akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerîm*, thk. Abdulkadir Ahmed Âtâ (Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, ts.), 1/14.

¹¹⁶ Razi burada istimrar (استمرار) kelimesini kullanmıştır. Fakat fiil için kullanılan istimrarı burada devam (دوام) ile eş anlamlı kullanmıştır.

¹¹⁷ Ebûssuûd, *Tefsîrû Ebî's-su'ûd*, 1/556.

¹¹⁸ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالطَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ “Mallarımı gece be gündüz gizli ve aşikar infak edenlerin ecirleri Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar hüzenlenmeyeceklerdir de.”

¹¹⁹ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْعَيْظَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “Bollukta darlıkta infak edenler, öfkelerine hakim olanlar, insanların kusurlarını görmezden gelenler Allah Muhsin kimseleri sever.”

¹²⁰ وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ فِسَاءً قَرِينًا “Mallarımı riya olsun diye verenler, bu kimseler ahiret gününe de inanmazlar şeytan kime arkadaşı olduysa o ne kötü arkadaştır.”

¹²¹ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْتَفِعِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَشْحَارِ “Sabredenler, doğru olanlar gönülden boyun eğenler, infakta bulunanlar ve seher vakti istiğfarda bulunanlar.”

¹²² Sâmerraî, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, 29,30.

¹²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/613; Ebû Hayyân, *el- bahrû'l-muhît*, 3/477; Râzî, *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî*, 11/212; Sâmerraî, *Meâni'l-ebniye*, 12,13.

gelirdi. Fakat kastedilmek istenen bu değildir. ‘Ben böyle biri değilim, bu vasıflarda biri değilim’ manası verilebilmesi için fiil yerine isim tercih edilmiştir. Hâbil’in cevabının ism-i fâil sigası ile ifade edilmesi, sadece şu an ya da gelecekte değil, hiç bir vakit ben bu işi yapmam manası vermektedir. Bu, fiil ile nefiyden daha belîğdir; çünkü burada herhangi bir zaman dilimi gözetilmemiştir.¹²⁴

2.5. Örnek: el-A'râf, 7/193

سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْهُمْ بِمَنْ أَمَرْتُمْ صَامِتُونَ

Ayet-i kerimede davet etme/çağırma yani konuşma ile ilgili fiil sigası, susma ile ilgili ise isim sigası kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَدَعَوْهُمْ بِمَنْ أَمَرْتُمْ صَامِتُونَ örneğinde¹²⁵ olduğu gibi tesviye hemzesinden öncesi fiil ise sonrasında da fiil geldiğini görmekteyiz. Bu ayette fiil değil, ism-i fâil gelmiştir. Bunun sebebi sadedinde şunları zikredebiliriz. Araplar putlara sadece başları sıkıştığında sığınırlandı. Diğer zamanlardaki daimî halleri ise dua etmeyip/putlardan bir şey talep etmeyip suskun kalmaktı. Bu sebeple onlara, “putlardan bir şey istesiniz de suskun kalsanız da aynıdır, aralarında fark yoktur denmektedir. Zira bu cansız varlıkların size fayda veya zarar verme durumları yoktur.¹²⁶ Onların putlara sadece başları sıkıştığında müracaat ettiklerini ifade için teceddüt anlamı içeren fiil kullanılırken, genel halleri olan suskunluk için ise sebat manası taşıyan ism-i fâil kullanılmıştır. Önceki satırlarda belirtildiği gibi isim sigasının kullanılması daha vurgulu bir ifade biçimidir. Müşriklerin genel hali olan suskunluğu ortaya koymada bağlama daha uygun düşmüştür.¹²⁷ Ayrıca eğer suskunluklarına fiil sigasıyla işaret edilseydi, sadece mazi manası verirdi. Bu sebeple hem maziye hem de hale delalet etmesi için isim sigasında gelmiştir.¹²⁸ Neseffî (öl.710/1310), burada fiil değil de isim sigasının kullanılmasının fasıladan dolayı olduğunu söylemiştir.¹²⁹ Hatta Sîbeveyhi’nin (öl. 180/796) de صَامِتُونَ ile صَمْتُمْ arasında fark görmediği aktarılsa da¹³⁰ modern dönem müfessirlerinden İbn Âşûr’un gayet isabetli bir biçimde belirttiği gibi durum böyle değildir.¹³¹ Zira buradaki

¹²⁴ Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kûcevî el-Hanefî Şeyhzâde - Muhammed Abdulkadir Şahin, *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ tefsiri'l-Kâdî Beyzâvî* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 3/512.

¹²⁵ El-Bakara 2/6; Yâsin 36/10.

¹²⁶ Râzî, *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî*, 15/96; Ebû Hayyân, *el-bahrü'l-muhît*, 4/439; Muhammed Mütevellî Şa'râvî, *Tefsîrû's-Şa'râvî*, ts., 4522.

¹²⁷ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Kelbî İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-Tenzîl*, ed. Muhammed Salim Haşim (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 2/333; Ebûsuûd, *Tefsîrû Ebî's-Su'ûd*, 2/453; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 9/143.

¹²⁸ Ebû Alf el-Fazl b. Hasan et-Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Darü'l-Ulûm, 1426/2005), 4/304.

¹²⁹ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseffî, *Tefsîrû'n-Neseffî: Medârikü't-Tenzîl ve hekâikü't-te'vîl*, ed. Yusuf Ali Bedevî (Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/625.

¹³⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Cami'u li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l mübeyyinü limâ tezammanehü mine's-sünne ve âyi'l-furkân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1427/2006), 9/415.

¹³¹ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, 9/220.

isim ile fiil kullanımı arasındaki fark açıktır. Eğer iddia edildiği gibi isim sigası tercihi fasıladan kaynaklansaydı aynı uyumu sağlayacak olan *تصمتون* de denebilirdi.¹³² Günümüz Arap dili belâgatı âlimlerinden Fâdıl Sâlih Sâmerrâî ayette *أَدْعَوْهُمْ أَمْ صَمْتُمْ* ya da *أَنْتُمْ صَامِمُونَ* *أَنْتُمْ دَاعُونَ* am denilmemesini şöyle bir nükteyle açıklamıştır: “İnsanda kalıcı olan vasıf susmaktır. Ancak bir sebebe istinaden konuşur, durduk yere konuşmaz. Bundan dolayı ayette böyle bir ayrıma gidilmiş; susma hali için isim sigası, konuşma için fiil sigası kullanılmıştır.”¹³³

2. 6. Örnek: el-Enfâl, 8/33

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

Ayette azap edilmesiyle ilgili birincisinde fiil, ikincisinde isim kullanılmıştır. Ayet-i kerimede azabın gelmemesi iki duruma bağlanmıştır. Birisi peygamberin aralarında olması, diğeri ise istiğfar edilmesi. Ayette azap edilmemenin istiğfara bağlı olmasıyla ilgili olarak isim sigası kullanılmıştır. Bu, istiğfarın daha kalıcı olduğunu gösterir. Peygamberin aralarında olması ise geçicidir; zira bir süre sonra vefat edip ayrılacaktır. Bu ayrılığa, geçiciliğe işaret olsun diye peygamberin aralarında olması sebebiyle azaba uğramayacakları ise fiil sigası ile ifade edilmiştir.¹³⁴ Benzer bir kullanımı da *وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَىٰ إِلَّا وَأَهْلِهَا ظَالِمُونَ* el-Kasas 29. ayetinde de görmekteyiz. Toplumların helak olması zulmün onlarda sabit bir vasıf olması sebebiyledir. Bu sebeple sebata delalet eden isim sigası kullanılmıştır (*وَأَهْلِهَا ظَالِمُونَ*). Bu kullanımdan hareketle zulmün onlarda geçici bir özellik değil, kalıcı bir vasıf olduğu anlaşılmaktadır. Bu kötü özelliklerinden dolayı azabı hak etmişlerdir.¹³⁵ İki ayeti birlikte ele aldığımızda dikkat çeken bir nükteyle karşılaşmaktayız. İstiğfar, istiğfar eden kimselerde sabit bir özellik olmasa da Allah onlardan azabı gideriyor. Azap etmeye gelince ise zulüm onlarda kalıcı özellik halinde değilse onlara azap etmiyor. Ayetlerde buna işaret olsun diye istiğfar fiil,¹³⁶ zulüm ise¹³⁷ ism-i fâil ile ifade edilmiştir. Bu, Allah’ın engin rahmetine delalet etmektedir.¹³⁸

2.7. Örnek: Yûsuf, 12/58

وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ

Bu ayette Yûsuf peygamberin kardeşlerini tanımasıyla ilgili fiil, kardeşlerinin onu tanımasıyla ilgili ise ism-i fâil sigası kullanılmıştır. Kardeşlerinin Yûsuf’u tanımasıyla ilgili isimle ifade edilmesi bu durumun onlarda sabit, kalıcı olduğunu

¹³² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 9/143.

¹³³ Sâmerrâî, *Meâni'l-ebniye*, 11.

¹³⁴ Sâmerrâî, *el-Cümletü'l-'Arabiyye*, 163; Sâmerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, 26.

¹³⁵ Sâmerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, 26.

¹³⁶ Enfal suresi 33. ayetteki *وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ* ifadesi.

¹³⁷ Kasas suresi 29. ayetteki *وَأَهْلِهَا ظَالِمُونَ* ifadesi.

¹³⁸ Sâmerrâî, *et-Ta'biru'l-Kur'anî*, 26.

göstermektedir. Yûsuf peygamberin onları tanıdığına fiille ifade edilmesinde ise onları ilk gördüğünde düşünmeden, onları incelemeyen tanıdığına bir işaret vardır.¹³⁹ Onlar Yûsuf peygamberi tanıyamamıştır; zira aradan uzun zaman geçmiş, Yûsuf peygamber fiziki olarak çok değişmiş, kral elbiseleri giymişti. Onlar ise bu durumu akıllarına bile getiremiyor; zira Yûsuf'u çok uzun süre terk etmişler ve bu hadiseyi de unutmak istiyorlardı. Bu sebepten tanıyamamışlardır. Yoksa tanıyıp tanımama noktasında Yûsuf peygamberle aynı konumda değillerdi.¹⁴⁰

2. 8. Örnek: en-Nahl, 16/96

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Ayette 'bitmek tükenmek' fiil, 'kalmak' ise isim sigasıyla kullanılmıştır. Zira tükenmek değişimdir, yok olmaktır; kalma ise sabit olma, daim olma. Bu sebeple değişimle, yok olmakla ilgili fiil sigası; kalma, sabit olma ile ilgili ise isim sigası kullanılmıştır.¹⁴¹

2. 9. Örnek: el-Ankebût, 29/3

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ

Doğruluklarını ortaya koyanlar/izhar edenler için fiil sigası, yalanda sürekli olanlar için ise isim sigası kullanılmıştır.¹⁴² Onlar bu vasıfla bilinip ayırt edildikleri için isim sigası kullanılmıştır.¹⁴³ Zira ayet-i kerime yeni Müslüman olanlardan bahsediyordu, bu kimseler daha İslami teklifin ilk başlarındaydı, aşamasındaydı. Bahsettiği kâfirler ise öteden beri küfür üzere olan, küfürde ısrar edenlerdi. Dolayısıyla müminler hakkında, onlardan doğruluk sadır oldu, doğruluk bulundu (ortaya çıktı) manasında fiil sigası; kâfirler hakkında ise küfür üzere sebat ettikleri, küfürlerinde daimi oldukları için isim sigası kullanılmıştır.¹⁴⁴ Mâide Sûresinin 119. ayetindeki¹⁴⁵ ism-i fâil lafzının kullanımı da bu görüşü desteklemektedir. Zira o günde doğruluk müminin kalbine yerleşmiştir, O gün son gündür, İslam'ın başlangıcı değildir.¹⁴⁶

Sonuç

İsim ile fiil arasındaki belirgin farklardan birisi de ismin zamanla ilgisinin olmamasıdır. Bu tespit bazen ism-i fâilin mazi ve hal manalı işleviyle çelişir gibi

¹³⁹ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, 13/12.

¹⁴⁰ Ebûssuûd, *Tefsîrû Ebî's-Su'ûd*, 3/162.

¹⁴¹ İbn Arafê, *Tefsîru İbn 'Arafê*, 46; Ebûssuûd, *Tefsîrû Ebî's-Su'ûd*, 3/397.

¹⁴² Ebûssuûd, *Tefsîrû Ebî's-Su'ûd*, 4/325.

¹⁴³ İbn Âşûr, *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr*, 20/206.

¹⁴⁴ Râzî, *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî*, 25/30; Şeyhzâde - Muhammed Abdulkadir Şahin, *Hâşiyetü Şeyhzâde*, 6/485; Mahmud es-Safî, *el-Cedvel fî i'râbi'l- Kur'an ve sarfihi ve beyanihi mea fevâide nahviyye belâgiyye* (Dimeşk-Beyrut, 1416/1995), 10/309.

¹⁴⁵ يوم ينفع الصادقين صدقهم

¹⁴⁶ Râzî, *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî*, 25/30.

durmaktadır. Bununla beraber ismin zamana delaleti mümkündür; fakat bu, karineyle olur, fiildeki gibi kendiliğinden olmaz kaydının dikkate alınması gerekmektedir.

“Fiil teceddüt ifade eder” genel tespitinin mazi fiille kullanımı düşünüldüğünde kafalarda soru işareti oluşuyordu. Zira teceddüdün manası yenilenmektir, mazi siga ise geçmişte gerçekleşen bir eylem için söz konusudur. “Teceddüt” mazi ile kullanıldığında sadece, önceden ortada yokken sonradan ortaya çıkma manasıyla ilgili olduğu neticesine varılmıştır. Yani teceddüdün ilk manası dikkate alınır, ikinci mana, fiilin kesik kesik meydana gelmesi sadece muzâri siga ile ilgilidir.

“Sübût” ya da “hudûs” ifade eden isim cümlesi ya da fiil cümlesi değil, cümlede bulunan isim veya fiilin bizzat kendisi olduğu tespit edilmiştir.

“Devam” ile “sübût” kavramlarının tamamen aynı anlama gelmedikleri anlaşılmıştır. “Devam” belli bir zaman dilimiyle kayıtlananın, “sübût” ise “teceddüt”ün mukabilidir. Aralarındaki bir diğer fark ismin “sübût”a delaletinin vaz’ı itibariyle oluşu; fakat “devam”a delaletinin ise bir karineyle gerçekleşmesidir. Bu karine ya medh, ya da zemm ile olur. Aralarındaki ilişki bir başka açıdan şöyle de formülize edilebilir: Bir şeyin devamlı oluşu onda aynı zamanda “sübût” olduğu anlamına gelir. Fakat “sübût” olan aynı zamanda “devam” da ifade eder denilemez.

“Devam” ile “istimrâr” kavramlarının aynı anlamda kullanıldığını, kullanılabilceği sonucuna ulaşılmıştır. Aralarındaki farkın “devam”ın isim ile, “istimrârın” ise fiil ile ilgili kullanılmasıdır. Bir diğer fark fiilin “istimrâr”a işareti yenilenen zamanı ihtiva etmesi sebebiyle, ismin devam ifade etmesi ise makam iledir; yani medh ya da zem manası gözetildiğindedir.

Kur’an-ı Kerim’in ism-i fâil ve fiil tercihlerinin sadece tefennünle ifade edilemeyeceği neticesi elde edilmiştir. Zira yer yer her ikisi de aynı anlamda kullanılmış intibai verse de dikkatle incelendiğinde bir noktaya işaret ettiği görülecektir.

Arap dilindeki bu kullanım farklılıklarının değişik ilmi disiplinler özellikle de fıkıh, kelâm ahlâk, sosyoloji ve psikoloji için vazgeçilmez öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. İlahiyat fakültelerindeki Arap Dili ve Belâgatı anabilim dalının temel İslam bilimleri başta olmak üzere değişik ilmi disiplinlere bu konularda daha çok katkı sunması gerektiği kanaati hâsıl olmuştur.

Kaynakça

- Abbas Hasan. *en-Nahvü'l-vafl*. Tahran: Avand Danîş, 1. Basım, 1425/2004.
- Âlûsî, Ebû'l-fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmud. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ani'l- 'Azîm ve Seb'î'l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: İdâretü't-Tıbâati'l-Müniriyye, ts.
- Bamyânî, Muhammedî. *Durûs fî'l-belâga*. 4 Cilt. Müessesetü'l-Belâg, 1. Basım, 1429/2008.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: Tacü'l-lüga ve sıhâhü'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgâfur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlmi lil-Melayîn, 4. Basım, 1990.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz fî ilmi'l-me'ânî*. thk. Seyyid Muhammed Reşit Rızâ. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 3. Basım, 1422/2001.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü'l-i'câz: Sözdizimi ve Anlambilim*. çev. Osman Güman. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2015.
- Çifçi, M. Faruk. "Kemalpaşazâde'ye Göre Müşâkele Sanatı (Problemler ve Eleştiriler)", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (2020), 119-150.
- Desûkî, Muhammed Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü't-Desûkî ala muhtasarı's-Sa'd*. thk. Halil İbrahim Halil. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, ts.
- Duran, Hasan - İnanç, Yunus. "Kur'ân-ı Kerîm'de Teceddüt ve Sübût Manası İçin Yapılan 'Udül Çeşitleri". *Edebali İslamiyat Dergisi* 3/5 (Mayıs 2019), 53-77.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endülišî. *Tefsîrü'l- bahri'l-muhît*. ed. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Muavvez. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- Ebüssuûd, Muhammed el-'iâdî. *Tefsîrû Ebî's-Su'ûd: İrşâdü akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitabi'l-Kerîm*. thk. Abdulkadir Ahmed Âtâ. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Mektebetü Tahkîki't-Türâs fî Müessesetü'r-Risâle. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 6. Basım, 1998.
- Galâyînî, Mustafa. *Camiü'd-durûsi'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed İbrahim Zehve. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-'Arabî, 2009.
- Hamlâvî, Ahmed. *Şeze'l-'arf fî fenni's- sarf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007.
- İbn Akîl, Behâü'ddin Abdullah. *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik*. ed. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4 Cilt. Dimeşk: Darü'l-Fikr, 16. Basım, ts.
- İbn Arafe, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Arafe el-Vergammî. *Tefsîru İbn 'Arafe*. thk. Celâl Eşyûtî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tunisiyye, 1984.
- İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. el-Kelbî. *et-Teshîl li-ulûmi't-Tenzîl*. ed. Muhammed Salim Haşim. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Enes Muhammed Şamî. Kâhire: Darü'l- Hadîs, 1429/2008.
- İbn Hişâm, Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm. *Şüzûrû'z-zeheb*. ed. Berekât Yusuf Hebbûr. Dimeşk-Beyrut: Darü İbn Kesîr, 1434/2013.
- İbn Manzûr, Ebû'l- Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el Ensarî er-Rüveyfî. *Lisanü'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbillah. 6 Cilt. Kâhire: Darül-Meârif, ts.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl b. Sirâc en-Nahvî el-Bağdadî. *el-Usûl fî'n-nahv*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 3. Basım, 1417/1996.
- Kazvînî, el-Hatîb. *el-İzâh fî ulûmi'l-belâga: el-me'ânî ve'l -beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Cami'u li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l mübeyyinü limâ tezammanehü mine's-sünne ve âyi'l-furkân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1. Basım, 1427/2006.
- Mahmud Safî. *el-Cedvel fî i'râbi'l- Kur'an ve sarfîhi ve beyanihi mea fevâide nahviyye belâgiyye*. 15 Cilt. Dimeşk-Beyrut, 3. Basım, 1416/1995.
- Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, Mecmau'l-lugati'l-'Arabiyye. *el-Mu'cemü'l-vasît*. ed. İbrahim Mustafa - Ahmed Hasan Zeyyat. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Tefsîrû'n-Nesefî: Medârikü't-Tenzîl ve hekâikü't-te'vil*. ed. Yusuf Ali Bedevî. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1419/1998.
- Râcihî, Abduh er-. *et-Tatbîkû's-sarfî*. Riyad: Mektebetü'l- Meârif, 1420/1999.
- Râzî, Muhammed Fahrüddin Ziyâuddin Ömer. *Nihayetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-îcâz*. thk. Bekrî Şeyh Emin. Beyrut: Darü'l- İlmi lil-Melayîn, 1. Basım, 1985.
- Râzî, Muhammed Fahrüddin Ziyâuddin Ömer. *Tefsîrû'l-fahri'r-Râzî: et-Tefsîrû'l-kebîr: Mefâtîhü'l-gayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, ts.
- Sağdıç, Sedat. "Arap Dilinde İsm- Fâilin Kullanımı ve Kur'an Meallerindeki Tercüme Problemleri". *Kavramlar ve Kuramlar: Dil Bilimleri*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *el-Cümletü'l-'Arabiyye te'lifuhâ ve aksamuhâ*. Amman: Darü'l-Fikr, 2. Basım, 1427.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *et-Ta'biru'l-Kur'anî*. Ammân: Daru Ammâr, 4. Basım, 1427/2007.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Meâni'l-ebniye fî'l-'Arabiyye*. Dimeşk-Beyrut: Darü İbn Kesîr, 1. Basım, 1436/2015.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Me'âni'n-nahv*. 4 Cilt. Beyrut: Darü ihyâ, et-Türâsi'l-Arabiyyi, 1428/2007.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîrû's-Şa'râvî*, ts.
- Şertûnî, Reşîd. *Mebâdiü'l-Arabiyye*. ed. Hâmid el-Muhammedî. 4 Cilt. Tahran: Darü'l-İlm, 17. Basım, 2011.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethü'l-kadîr: el-Cami' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâse min `ilmi't-tefsîr*. ed. Yusuf el-Gavuş. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1428/2007.
- Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddin Mustafa el-Kûcevî el-Hanefî - Muhammed Abdulkadir Şahin. *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ tefsîrî'l-Kâdî Beyzâvî*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1419/1999.
- Tabersî, Ebû Alî el-Fazl b. Hasan. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ulûm, 1. Basım, 1426/2005.
- Teftâzânî, Sa'düddin. *Muhtasarü's-Sa'd: Şerhü Telhisi Kitabi Miftahi'l-Ulûm*. thk. Abdulhamid Handavî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1431/2010.
- Tîbî, Şerefüddin el-Huseyn b. Abdillâh. *Fütûhu'l-gayb fî'l-keşf an kınâi'r-reyb*. 17 Cilt. Ebû Dabî: Caizetü Dübey ed-Devliyye li'l Kur'ani'l-Kerim, 1. Basım, 1434/2013.
- Yekeler, Muhammed, *Câhiliye Döneminden Hz. Peygamber Dönemi Sonuna Kadar Temîm Kabilesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ Huseynî. *Tâcü'l-arûs min cevahiri'l-kamûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü hukumeti'l-Kuveyt, 1385/1965.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâiki gavamizi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. ed. Muhammed Abdüsselam Şâhî. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Ebû'l-Fadl Dimyatî. Kâhire: Darü'l-Hadîs, 1427/2006.